

دده قورقود كيتابي نين درئسندن نوسخه سي ده كوچورولمه دير. (۱)

حسين محمدخاني «گونيلي»

بو مقاله وارليق درگيسي نين ۱۱۹-۴ - جو نومر هسینده چاپ اولموشدور.

میللي میراثیمیز و معنوي ثروتیمیز ساییلان دده قورقود کیتابی نین تانیماسی ۱۸۱۵ - نجی ایلدن باشلانمیش و او گوندن بری چوخلو اوخونوشو چتین اولان سوزلری اوخونموش، اچیقلا نمالی قونولاری اچیقلا نمیش، و همین اثر اوزره یوزلرجه علمی اثرلر، مقاله لر، پییئسلر، فیلمناملر و ساییره یازیلیمشدرسا، هله لیک بیر سیرا گورولمه سی گرک اولان ایشلری و آیدینلا شمالي قارانیقلاری دا واردير کي، واختی گلديکجه چالیشقان عالیملریمیز اونلارا دا دیقت انده جکلر.

او ایشلر نهلر دن عبارتدیرلر؟

اونلارین بیر ی اثرین ایلک کاتیبی نین کیم و کیملر اولدوغونون آراشدیر یلماسی و بلیر تمه سی دیر. هله بو گونه کیمی اثرین بیرینجی دونه قلمه آلانیدان هنج بیر ایز- توز گوسترن اولمامیش، هنج بیر تاریخی اثرده سوز- صوحتی گنتمه میشدیر.

ایکینجی موضوع اثرین یازیلما تاریخی دیر. ایندییه کیمی اثرین یازیلما تاریخی بارده سؤیلمنیلن فیکیرلرین هنج بیر یسی عموم ده قورقودشناسلار طرفیندن قبول اولونمامیشدیر. بنله کي، بیر سیرا عالیملر اثرین سون صحیفه- سینده قلمه آلینان «تمت= سونا چاتدی، توکندی»- سوزونون آلتیندا وئر یلن علامت لری ۴۴۴ و یا ۴۴۶ عددی حساب اندیر، اثرین یازیلما تاریخینی ۴۳۱ و یا ۴۳۳ شمسی، ۱۰۵۲ و یا ۱۰۵۴ میلادی ایللرینده قبول اندیرلر. حالبو کي، ۱۹۹۹ - نجو ایل یونسکو طرفیندن «دو نیا سویه سینده دده قورقود ایلی» آدلانیدقا، آذربایجان جمهوریتینده دده قورقودن «۱۳۰۰ - ایلگی» قنید اندیلدی. بونلارلا یاناشی تورکیه لی عالیم محرم- ارگین اثرین قلمه آلینماسینی ۱۵- نجی عصرین سونلارینا گتیریب چئخاریر. او بو فیکیری نین ثوبوتو اوچون بو دلیل ی ایرملی سورور کي، اثرین کاتیبی، اثرین موقدیمه سینده ده قورقودون دیلیندن بو کیمی جومله لری قلمه آلمیشدیر:

- «آخر زماندا خانلیق گئرو «قای» - یا دگه کیمسنه اللریندن آلمیبا، آخر زماندا اولوب قیامت قویونجا، بو دئوگی عثمان نسلی دیر». (آخر زماندا خانلیق بیر داها قایی طایفاسینا چاتا، کیمسه بو حاکیمیتی اونلارین اللریندن آلمایا، آخر زمان اولوب، قیامت قویونجا قایی طایفاسی حاکیمتده قالا. قورقوت آتانی سؤیله دیگی (قای ائلی) عثمان نسلی دیر.) محرم ارگینین فیکیرینجه اثر عثمانلی حاکیمیتی دؤورونده قلمه آلینمیش و کاتیب حاکیمیتین نظرینی اوزونه و یا اثره جلب ائتمک اوچون بو سوزلری قورقود دده نین دیلیندن سؤیله میشدیر.

اثرین دیلینی ۱۶-۱۵ - نجی عصرلرده یازیلان فیضولی، نسیمی، ختایی دیوانلاری نین دیلی ایله توتوشدوردوقدا، محرم ارگین ایله هنج ده راضیلا شماق اولمور؛ زیر سوزو گئندن عصرلرده یازیلان اثرلرین دیلی، مو عاصیر تورکجه میزه قات- قات یاخیندیر و اونلاری ائشیدن هر دینله ییجی اونلاردا آنلا شیلماز بیر سوزلرله قارشیلانمیر، حالبو کي، دده قورقوددا همین دینله ییجیلر اوچون آنلا شیلماز سوزلر نه قدر چوخدور.

اثرین یازیلماسی بارده ایرملی سورولن چینشیدلی فیکیرلری یان - یانا قویاراق، اونلارین استناد ائتدی کلری قونولار بارده دوشوندوکده، بنله بیر نتیجه یه چاتماق مومکوندور. اولای بیلسین کي، اثر ۱۳۰۰ ایل بوندان اول بلکه ده عرب الیفباسی ایله یوخ، باشقا بیر الیفبا ایله قلمه آلینسین، سونرالار یعنی قمری تاریخی ایله ۴۴۴ نجو ایله بیر آز دا ایسلام دینی بویاسی آرتیرما قلا یاناشی، اولدوقجا دیلینی ده مو عاصیر لشدیر مرک، عرب الیفباسی ایله یئنیند یاز سینلار؛ بلکه درئسندن نوسخه سی نین کاتیبی ده اثری اوزو یازمادیغی نین اوجوندان و اونا کوچوردیو بیر ایش کیمی باخدیغیدان، اوز آدینی اثرده وئر مه میش و تکجه کوچورولمه سی نین باشا چاتما تاریخینی اثرین سونوندا وئر میشدیر.

بئله بىر فيكىر ايله راضىلاشا بىلر كىسە، محرم ارگىن ايله دە بىر جەھتەن راضىلاشماق اولار؛ يعنى اثر اۈنجە كۆچۈرۈلۈپ كىمى ۱۵- نىجي عصر دە باشقا بىر كاتىب طرفىندىن كۆچۈرۈلمۈش ۋە ھىمىن كاتىب اثرى كۆچۈرۈكن بىر سىرا دىنى- سىياسى مۇناسىپلىرىنى دە اۇنا علاوه اندەرك، دىلىنى دە اولدوقچا يۇمشالتمىش، لاكىن تەمىلە مۇعاصىرلەشدىر مەمىشدىر. بئەلە كى، او دۇرلردە كامىلا ارخاىيكلشمەمىش، ھلە دە بەئىلىرە آنلاشپان بەئىلى سۆزلر اولدوقلارى كىمى ساخلاشمىشلار.

«سۆزۈدور. بو سۆز مۇختلىف شكىللەرلە داستانلاردا ایشلەنمىشدىر؛ مثلاً: - «قارا bun ھىمىن سۆزلرىن بىرى «بۇن- باشىم بۇنالى». «قېزىم - گىلىنم بونلو اولدو». «بونلو يىردە قۇندوم گىلىم اوتوز توققوز يۇلدەشمىش اىكى ارغىشىم». «ئالە كىم چكىرم مەن گۆز بونونى. ھىچ يىگىدە ۋىرمەسون قادىر تىگىرى گۆز بونونى». بو سطرلردە ۋىر دىگىمىز جوملەلردە گۆرۈرۈك كى، بۇن سۆزۈ، آغرى، درد، سىخىنتى ۋە اضطراب آنلامىدا ایشلەنمىش ۋە ددەقۇرۇد بۇلارنىدا ایشلەنمىش بو ارخاىيكلشمىش سۆز ھىمىن اثرىن چۇخ قىدىم دۇرلردە قىلمە آلىنمىسى گۆسترن داھا دا اۈنمىلى بىر سەند اولاراق، محرم ارگىن ۋە اۈتۈنلا ددەقۇرۇد كىتابى نىن قىلمە آلىنما تارىخى بارمە فىكىر داش اولانلارنى ایدەئەسىنى پۇزۇر؛ زىرا اولانلارنى سۇلەمىدىكى دۇردە يازىلان اثرلرىن ھىچ بىرىندە بو كىمى سۆزۈ گۆرمەك اولمايىر. «بۇن» سۆزۈنو بىز «اسكى تۈرك» اثرلرىندە ۋە سىگىزىنچى يۈز اىللىك دە يەنى مىلادى ۷۳۱ دىن ۷۳۴- نچو اىلە قەد يازىلان كۆلەككىن آيىدەسى كىمى اثرلردە گۆرە بىلىرىك. ھىمىن آيىدە دە اىكى جوملەنى بىرلىك دە اۈخۇياق:

- ۱- . . . «تۈرك قاغان اۈتۈكن بىش اولورسا، ئالە «بۇن» يۇق». . . . «تۈرك خاقان اۈتۈكن اورمانىدا اولورسا، ئالە، بۇن= درد، (غم، غصە، اضطراب، سىخىنتى) يۇخدور.
- ۲- تۈزۈلتۈم، آلتون، گوموش، اىسگىتى، كوتاي بۇنسيز آنچا بىرور». ياخشى داوراندىم، قېزىل، گوموش، اىپىك پارچانى، زىمىتىسيز - سىخىنتىسىز ۋىر.

ايندى مۇمكىندور بئەلە بىر سورغۇ اورتايا چىخا: - ددە قۇرۇقت اثرىندە چۇخلو اسكى سۆزلرى مۇعاصىرلەشدىر كاتىب نە اوچون «بۇن» سۆزۈندىن ۋاز كىچمىشدىر؟ بو سورغۇن جوابىندا دىمك اولار: بلكە او زمان كاتىبىن ياشادىغى يىرلردە درد، آغرى، سىخىنتى سۆزلرى، خۇق طرفىندىن ايندىكى قەد مەنمىسەمىشدىر؛ بونا گۆرە دە كاتىب بۇن سۆزۈنون يىرىنە بو سۆزلرى قۇيماقدان چىكىنىپ، ۋە يا عكسىنە اولاراق، «بۇن» سۆزۈنون آنلامىنى باشا دوشمەدىكى اوچون، اۇنا اۈيغۇن آنلام تاپا بىلمەمىش اۈنو چاغداشلاشدىرمامىش ۋە بىر امانتدار اولاراق، عىبارتى اولدوغۇ كىمى كۆچۈرۈش.

ددە قۇرۇق دىيازمالارىنىن، اۈزەللىكە درىسدىن نۇسخەسىنىن كۆچۈرۈلمە اولماسىنا داير يالنىز اۈنۈن دىلى ۋە اۈندا ایشلەنمىش ارخاىيكلشمىش سۆزلر دىيىل، بلكە باشقا فاكتلاردا گۆستىرمەك اولار مثلاً:

درىسدىن نۇسخەسىنىن ۱۹- نچو صحىفەسىندە اۈخۇيۇرۇق: - «آغ ساققاللو قۇجانىن آغزىن سۇگدى، آغ بىرچىكلو قىرىن سۈدىن تارتىدى». احتمال ۋىرمەك اولوركى اىكىنچى جوملەنىن فعلى يعنى «تارتىدى» سۆزۈ اىلك دۈنە «تاندى»= داندى، اولموش، لاكىن كۆچۈرن كاتىب آنلامىنى باشا دوشمەيىپ ۋە يا دۇغرو اۈخۇيا بىلمەدىگىنىن اۈجۈندان اۈنو تارتىدى يازمىشدىر.

د[1]. ص[2] ۲۴، س[3] ۳- «اۈچاردا قۇزغۇن تازى طۇلشمىش يۈرۈندە قالمىش» ھىمىن عىبارت ص ۹۱- س ۲- بئەلە ایشلەنمىش: «اۈچاردا قۇزغۇن قالمىش، تازى طۇلشمىش يۈزىندە» اىكى شكىلدە تظاھر ائىن بو جوملە، ھر اىكى شكىلدە يازىلماسىندا بونو دۇيماق اولوركى، بو جوملەلرى يازان، كىلمەلرى ياخشى دۈزە بىلمەمىش، يا دا دۈزە يانىلاراق بئەلە قارما- قارىشىق يازمىشدىر. طىبعى[4] دىر كى اۈز دىنەندىن يازسايدى، اۈنلارى بئەلە قاتمازدى. آرتىق كۆچۈرمە ایشلردە ۋە كۆچۈرۈپ مۇلەببىن آنلامىنى باشا دوشمەدىكە، بئەلە بىر اولاي باش ۋىرە بىلر. دىمك اولار كى، جوملەنىن دۇغرو يازىلىشى بئەلە اولمىدى: «اۈچاردا قۇزغۇن- تازى تۇلشمىش يۈرۈندە قالمىش».

يىنە دە «د- ص. ۴۸ نە قا قىرسان بانا آغام قازان»؟! بو جوملە اىكىنچى بۇيدا قازان بگىن قارچىق چۇبانا ائىدىگى

قارغىشداڭ سۇنرا جۈاب اولاراق، چۇبانىن دىلىندىن قازان بگە سۇيلىنىر. بىللە اولدوقدا، نە قا قۇرسان سۇزو اصليندە نە قار قۇرسان – نە قارغىش اندىرسن؟ – اولماليدىر. چۈنكى قاقماق = قاقماق، قاخىنچ انتمك، و باشا چالماق دىمكىدۇر. حالبوكى، قارغىش اندەنە، نىيە قارغىسان؟! دىئىرلر. بونا اساساً اثرى كۇچورن كاتىب، ايلك كاتىبىن «قار قۇرسان» سۇزونو بىللە- بىللە «قا قۇرسان» سۇزونه چۇيويىدىر. - دىئە بىلمەسك دە، بۇنۇ ادعا اندە بىلمەسك كى، ايلك كاتىب و يا كۇچورن، ھەين سۇزون ايلك بۇلوموندە «ر» سىنى قلمدن سالىمىشدىر.

د. ص. ۱۰۹. ھەين سۇپىرلر يازارىنىن فىكىرىنچە، بو صحىفەنىن ۲-۳-۴- جۈ سۇرلرىندە وئرىلن جۈملەلر بو گۈنە قۇر گرگن كىمى اوخونامىشدىر. بونون دا سىبى اثرى كۇچورن كاتىبىن اوڭرىنال نۇسخەنى اوخويا بىلمە- دىگى و اونون بو سۇزلرىنىن (باجارا- باجارمايا) شكىللرىنى جىزماق قىناغىنە گلىگى اولايىلر. او جۈملەلر بونلاردان عىبارتدۇر: - «طول طولادە كرديكم دوخلىي قۇدىغم يىغى يوردي الومدە قىل كىشلم اىغر مالي اىغر وىروب الدوغم تۈزلى قىي يايىم بوغە وىروب الدوغم بوغە كرىشم».

بو جۈملەلرى قوزنى آذربايجانلى ددەقۇر قۇد شوناسلار «فرهاد زىنالو و صامت عىلزادە بىللە اوخوموشلار: - «طول تولارا گىردىگىم، تولادارى، دوخارلىي قۇدوغم، ياغى يوردي الومدە قىل كىشلىم اىغىر مالي، اىغىر وئرىب الدوغم تۈزلى قىي يايىم، بوغا وئروب الدوغم بوغە كىرىشم».

يىنە دە قوزنى آذربايجانلى ددەقۇر قۇد شوناس «شامىل جىمىشيدۇ» بىللە اوخوموشدۇر: «تول- تولادا گىردىگىم، تولو آوارى، دوخارلىي قۇدوغم ياغى يوردييى الومدا قىزىل كىشلىم اىغىر مالي، اىغىر وئروب الدوغم تۈزلى قىي يايىم، بوغا وئرىب الدوغم بوغە كىرىشم».

گۈننى آذربايجانلى عالىم محمدالى فرزانە ھەين جۈملەلرى بىللە اوخوموشدۇر: «تول تولارا گىردىگىم، تولالارى، دوخارلىي قۇدوغم ياغى يوردي، الومدە قىل كىشلىم اىغىر مالي، اىغىر وئرىب الدوغم تۈزلى قىي يايىم، بوغا وئرىب الدوغم بوغە كىرىشم».

ھەين سۇپىرلر مۇلفى ايسە بو عىبارتلرى بو كىمى اوخويا بىلمىشدىر: «تول- تولادا گىردىگىم، تول- آوارى، دوخارلىي قۇدوغم، ياغى يوردي الومدە قىل كىشلىم اىغىر مالي، اىغىر وئرىب الدوغم تۈزلى قىي يايىم! بوغا وئروب الدوغم بوغە كىرىشم[5]».

«د. ص. ۱۱۳- س ۴»: «قراواتە واردوغم يۇق». (غزواتە واردىغىم يۇخ). «غزوات» دىن اوغروندا و يا باشقا بىر مۇقدس يۇلدا گىندن مۇدافە و محاربه دىمكىدۇر. اوغوز اىگىدى دىئىر: - من آند اىچمىشم قىسىر و قىسىراغا (دىشى آتا، مادايانا) مىنەرك «غزواتا گىتمەيم». طىبىي دىر كى، بىر سۇزون آنلامىنى بىلمەين و يا اونون ايملاسىنى باجارمايان كىمەس، اونۇ قلمە آلماز. بو فىكىر ايلە راضىلاشىرىق سادىيە بىلمەسك كى، بو سۇز اوڭرىنال نۇسخەدە باشقا اليفبا ايلە يازىلمىش و يا عرب اليفباسىندا يازىلمىشدىسا، بو اليفبا ھلە گرگن قىر گلىشمەمىشدى و سۇزلرى بونولار گرگن قىر دوغرو يازماق اولموردۇ. نىتىجەدە سۇزو اوخويا بىلمەين و يا آنلامىنى باشا دوشمەين كاتىب «غزوات» سۇزونو «قراوات» كىمى كۇچورموشدۇر.

بو كىمى يانلىش «قزە غوچ» سۇزو بارمە دە قاباغا گلىمىشدىر. مثلاً اثرىن اۇن سۇزوندى گىندن «قزە غوچ» سۇزو باشقا داستانلاردا قارا قۇچ، قزە غوچ، قزە غوچ و... قلمە آلىنمىشدىر. بونا اساساً، دىمك اولار كى ايلك كاتىب بو سۇزو بۇلاردا «قزە غوچ»، (يعنى آت و يا بىر چىشىد آت) يازمىشدىر، لاكىن سۇزون آنلامىنى باشا دوشمەين كۇچورن، اونۇ قارقۇچ و بو كىمى آنلاملاردا كۇتورۇب، كۇستىرلىن كىمى دە يازماق ايستمىشدىر.

«د. ص. ۱۲۱»: قۇشون آلە قاتنى، قماشك اروسنى، بلكە دە بو سۇزلر اولجە بىللە ايمىش: - قۇشون آلاقانىنى، قۇماشىن اريسىنى. (قۇشون آلاقانىنى، آلىجىسىنى، قۇشلارى اوڭلىيانىنى و قۇماشىن، پارچانىن تىمىزىنى) آنجاك كۇچورن كاتىب ندىنە «آلاقانىنى» سۇزونو آلاقانىنى يازمىشدىر. ھەين عىبارت، د. ص. ۲۱۲- دە دە تىكرار اولموشدۇر. ھر ايكى يۇردە ايشلەن سۇز عالمىلر طرفىندىن چىشىدلى شكىللردە اوخونموشدۇر. مثلاً «آلە قاتنى» سۇزونو «آلاقانىنى»، «آلاقانىنى» و «قماشك اروسنى» سۇزونو «قاشىن ايرىسىنى» كىمى دە اوخوموشلار.

«د. ص. ۱۲۷»: «ايت اوزمكلى كىچە بوركلى. . .» بو سۆزۈ عاليملار ايت اورمكلى (ايت ھورمكلى، ايت كىمى ھورەن) و ايت اوزنگىلى (آتىنن اوزەنگىسى ايتان اولان) كىمى دە گۆتورورلار. آنجاق بونلار يالنىز بىرىسى دۇغرو اولاي بىلر. يقىن كى، سۆزۈن يازىلماسىندا و يا كۆچۈرۈلمەسىندە يالنىش باش وئرمىشىدۇر.

«د. ص. ۱۱»: «قاوونم وىرەمك دولەم». بو اوچ سۆز جوك ددە قۇر قودشوناشلار طرفىندىن چىشىدىلى شكىللارلە اوخونورلار. دىمك اولار: ايلك كاتىب بونلار قادنيم (قادىنيم)، دىرەگىم (داباغىم)، دولگىم (تولگىم، متانتلىم) يازمىشىدۇر؛ آنجاق بۇلار كۆچۈرۈن، سۆزلەرنى آنلامىنى بىلمەيدۇر و يا اولار قىرغاق بىلمەيدۇر و «د» سىسى ايلە «و» سىسىنن عرب اليفباسىندا بىر از بنزر اولدوغو اوچون، بو سۆزلەردەكى «د» سىسىنى «و» سىسىنە چۆيۈرۈر.

«د. ص. ۱۳۸»: «قرشو يتان قرە طاغدىن بر اوغل اوچوردىكسە دىكل مكا» ھەمىن عىبارتتىن آردىنجا گلەن عىبارتتە: «قامىن آقان يۈكرەك سودىن بر اوغل اوچوردىكسە دىكل مكا». بىرىنچى عىبارت بو گۆنگۈ ايملامىزلا بىللە يازىلار: - قارشو يتان قارا تاغدىن بىر اوغل اوچوردىكسە دىكل مانا! ايكىنچى عىبارت ايسە بو گۆنگۈ ايملامىزلا بىللە يازىلار: - قامىن آقان يۈكرەك سودىن بىر اوغل اوچوردىكسە دىكل مانا! بۇلاردا باشقا شەر پارچالارنى گۆز گۆزدىرەيدىكە گۆرۈرۈك كى، گۆستۈرلەن ايكىنچى جۈملە دە «بىر اوغل اوچوردىكسە» عىبارتى يىرىنە، بىر اوغل آخىتىدىنسا يازىلمالىدى. بىلكە دە بۇلار يىنىدىن يازىلدىدا، كاتىب يانيلاراق، اۇنچە يازدىغى جۈملە دە «اوچوردىكسە» سۆزۈن، سۆنگۈ جۈملە دە «آخىتىدىنسا» يازاچى سۆزۈن يىرىندە تىكرار ائتمىشىدۇر.

«د. ص. ۲۰۷»: «قرغو دىللو اوز سىكومى تاندىم». شۈبھەسىز كى بو جۈملەنىن ايلك كاتىبىنىن مقصدى، جۈملەنى بىللە يازماق ايمىش: - قارغى دالى اوز سىكومى قاپدىم». (قامىش بۇداغىندىن اولان توتۇملو و ايمە اوغۇن اولان سونگومو قاپىب الە ادىم). آنجاق اثر كۆچۈرۈلدۈكە، چۆخلۈ تشىدىلى «دالى=دالى، بۇداقلى، قول-قانادلى» يازىلمالى سۆزلەرنى «دالى=بۇداقلى، قول-قانادلى» يازىلدىغى كىمى ھەمىن «دالى-دالى، بۇداقلى، قول-قانادلى» سۆزۈ دە «دىللو=دالى» يازىلمىشىدۇر. ھابىللە قاپدىم سۆزۈ ايسە «قاندىم» قلمە وئرىلمىشىدۇر كى، بىللە خطا اصلى يازاردان چىتىن باش وئىر.

«د. ص. ۲۵۱»: «ابراھىمى طوتىردىك خانم كۈنە چولغادىك» (ابراھىمى توتۇردىن، خانىم گۆنە چولغادىن!) بو ايكى جۈملەنى عاليملار بو كىمى اوخۇيورلار: «ابراھىمى توتۇردىن، خام گۆنە چولغادىن». بىر حالداكى ابراھىم پىغىمىرەن اۇدا سالىنمىسى بارەدە، بىلىدىگىمىز گۆرە ھىچ بىر روايتدە اونون گۆنە و يا خام گۆنە چولغانمىسىدىن سۆز-صۇحبت گىتەمەيدۇر، بىللە اولدوقدا، «خام كۈنە» عىبارتى ھەلىك اوخونمايش و يا يازىلاركن ايلك كاتىب و يا كۆچۈرەن بو سۆزلەرى اولاجا كىمى قلمە آلا بىلمەيدۇر.

«د. ص. ۲۵۶»: «كوردى كم اوكسز اوغلان بر قرانى چكشور». ددەقور قودشوناسلار بو جۈملەنى چىشىدىلى شكىللار دە اوخۇيورلار؛ آنجاق بىزە بىللە گلىركى، جۈملە اصلىندە بىللە اولموش: «كوردى كىم اوكسز اوغلان بىر قىز اىنن (قىز ايلە) چكشور» (كوردى كىم اىنن اوغلان بىر قىز ايلە چكشور). آنجاق اثرى كۆچۈرۈن كىمىسە، «قرانن= قىز اىنن= قىز ايلە» سۆزۈن «قرانى» كىمى كۆچۈرۈشۈر.

«د. ص. ۲۶۶»: «اكرەك ايدىر كلون وارهلم دىدى طوتلم» (اكرەك ايدىر: گلەن (گلەن) واراليم دىدى توتاليم)! بللى دىر كى، بو جۈملە كۆچۈرۈلمەك پوزۇلموشدۇر. ھەمىن جۈملەنى اثرىن جۈملە قۇرۇلۇشو اساسىندا يىنىدىن قۇرۇلماق ايسە-سىك، سۆزلەرى بو دۇرۇمدا دوزمەلى بىك: «اكرەك ايدىر: گلەن واراليم، توتاليم!- دىدى».

«د. ص. ۲۷۸»: «فرعون شىشلر يۈكلىب ىردن چقسە قبا اوكمچلە پرچىن قىلان قران ارىدم» (فرعون شىشلر يۈنەلىب يىردىن چىقسا، قبا اوكمچلە پرچىن قىلان قازان ار ايدىم) موعاصىر تۈركچەمىز ايلە: فرعون شىشلر يۈنەلىب يىردىن چىخاركن دىك دابانىم ايلە باسىب اگەن (پرچ ائلمەن) قازان ادلى بىر كىشى ايدىم. جۈملەنىن آنلامى بارەدە دوشۇندۇكە، گۆرۈرۈك كى، فىرعون سۆزۈ ايلە شىش سۆزۈ آرسىندا ھىچ بىر ايلگى اولاي بىلمىز. شۈبھەسىز كى، ايلكىن كاتىبىن مقصدى «قىز غون شىشلر» يازماق ايمىش، او، اوزو بىلمەيدۇر و يا كىتابى كۆچۈرۈن سۆزۈ باشا دوشمەيدىگىندىن، يا دا يانيلاراق نىچە نوقطەنى قلمە آلمادىغىندىن، «قرغون» (قىز غون) سۆزۈ «فرعون» شكىلىندە

تظاھور ائتمیشدیر.

بونلارلا یاناشی اثرین کۆچورولمه اولدوغو بارمده باشقا اوزنکلر ده گۆستریمک اولار. مثلاً:

«د. ص. ۱۱۴»: «تور قیز اوینارسان اوینامازسان جهنمده اوینا» جومله سینده، بللی دیر کی، «اوینا» سۆزلری نین بیری کۆچورولمرک قلمدن دوشموشدور. بو فیکیری قبول اندیریکسه، جومله نی بئله قۇرمالی ییق:- تور قیز اوینارسان- اوینا، اوینامازسان جهنمده اوینا ! (آی) قیز اویناییرسان- دور اوینا، اوینامیرسان سا جهنمده اوینا !

هابلنه «د. ص ۱۵۱»: یکریمی دورت بوین اوخشیاین دلی طونداز یتدی» (بیگیرمی دورت بویین اوخشیاین دلی توندار یتدی). بو جومله ده ایکی سۆز قلمدن دوشموشدور کی، باشقا بویلاردا دلی دوندار بارمده ایشله من و اونون کیملیگی بارمده سؤیله من جومله لر دن فایدالاناراق بو جومله نی یئنین قۇرماق ایسته سک، ایشیمیزین سونجو بئله بیر جومله - دن عیبارت اولاجاقدیر: - «بیگیرمی دورت سانجاق بگی نین بویین اوخشیاین دلی توندار (دلی دوندار) یتدی».

کۆچورولمرک، اثرده باش وئرن بو کیمی اولایلارین سایي آر دئییلدیر. بیز بۇرادا اونلارین نچه سیني گۆستریمیه قناعت اندیریک:

«د. ص ۲۰۵»: ده «آغیر گۆزلو یوزدورن» جومله سی «آغیر گۆزلو سۇیوندا آت یوزدورن»، د. ص ۱۹۹» دا «قوشا بادام تاز آغیزلوم»، «قوشا بادام سۇغمایان تار آغیزلوم»، «د. ص ۲۳۱» ده «قیریش گونی اوندن جومله - سی» «قیریش گونی اوندن دپن آلپنوز کیم؟» و «ص ۲۸۲» ده «مره آنا، من خان اوغلی دیلمیشم، خان قازان اوغلی- ایمیشم» جومله سی «مره آنا، من خان باییندیر اوغلی دیلمیشم، خان قازان اوغلی ایمشم» اولمالیدیر.

خلقیمیزه تقدیم ائتدیگیمیز «دده قورقود کیتابی و دده قورقود کیتابیندا سۆزلر - آدلار» عونوئلی اثرین متنینده / / آراسیندا یئرلشدیریلن سۆزلرین هامیسی «د.» نوسخه سینده قلمدن دوشموش سۆزلر دیلرکی، اثرین باشقا جومله لرینه موراجیعت ائدهرک، بو بوشلوقلار دولدورولموشلار.

بو سطیرلرده گۆستریدیگیمیز بیر سیئرا اؤرنکلره اساساً، دده قورقود کیتابی نین بو گونه کیمی لاپ اسکی نوسخه سی تانیان «درئسدن» نوسخه سی ده هله لیک تاریخین قارانیقلاریندا قالمیش بیر نوسخه دن کۆچورولموشدور.

حسین. م. گونیلی

۲۰۰۰/۹/۲۰

۱۳۷۹/۶/۳۰

[1] - درئسدن نوسخه سی.

[2] - درئسدن نوسخه سینده صحیفه سایي.

[3] - سطیرین سایي.

[4]

[5] - بو جومله لر نشر ائتدیگیمیز «دده قورقود کیتابی و دده قورقود کیتابیندا سۆزلر - آدلار» عونوئلی اثرین اوچونجو بویونون نین ۱۱۴-۱۱۵ اتک یازیلاریندا بیر آر آچیقلامیشدیر.:

دده قورقود كيتابي نين درسدن نوسخه سي ده كوچورولمه دير «2»

بو مقاله وارليق ۱۲۲-۳-۱۲۱-۲ نومره سينده چاپ اولموشدور.

ميلي- معنوي ثروتيميز، زنگين سوز خزينه ميز و كنچيشيميزين آري، دورو آيناسي سايبيلان دده قورقود كيتابي نين بو گونه قدر تاپيلان و الده اولان نوسخه لري نين آن آسكيسي يعني درسدن نوسخه سي نين ده كوچورولمه اولدوغو بارده «وارليق» درگيسي نين قاباكي سايبندا درج اولان بير يازيدا همين سطرلرين بازار ي طرفيندن بير سيرا نوكتلره ايشاره اولونموشدو. ايندي انله او فيكي ره داياتاراق، باشقا بير باخيمدان دده قورقود كيتابينا نظر سالماق ايستيميريك.

اثرده ايسلاميتدن چوخ قاباكي دوورلره عاييد اولان ديني دوشونجه لر و ميلي عادت- عنعنلره برابر ايسلام ديني عادت عنعنلرينه و ايسلام ديني ايله باغلي بير سيرا سوزلر و شخصيتلره ده راست گليريك. اثرين قلمه آليتما تاريخي باره سينده سويله من چئشيدلي فيكي رلر ده انله بوندان ايرملي گلير. ياخشيسي بوندور كي، سوزون اوزانماسيندان چكينه رك، اولجه اثرين اون سوزونه گوز گزديرك.

اثرله تانيش اولانلارين بيلديگي كي مي كيتابين اون سوزونده كيتابين بو يلاري بارده هنج بير سوز دانيشيلمير، بو اون سوز ساده جه اوخوجونو دده قورقودون فيكي رلري، سوزلري و خالقين ايچينده اولان تاثيري ايله تانيش اندير، اونون ديليندن بير سيرا اونا ياراشان و بير سيرا دا اونا ياراشمايان سوزلر سويله ميير. اون سوزده دده قورقودا منسوب اولان سوزلري اوچ يئره بولمك اولار:

- 1- او يودلر، حنكمتلر، اتالار سوزلري.
- 2- قورقود اتانين ديليندن ايسلام ديني و ايسلامي شخصيتلر بارده سويله نيلن سوزلر و عيبارتلر.
- 3- قورقود اتايا منسوب اولان ايجتيماعي دوشونجه لر.

اونجه ايشاره انتديگيميز كي مي، اون سوز اثرين اوزو بارده دئييل، ذاتا قورقود دده مه منسوب انديلن بير سيرا فيكي رلرين توپلوسودور. بو فيكي رلرين بير حيصه سي او يديجي او يودلر، اتالار سوزو و حكمتلي سوزلردير. بو سوزلرين هاميسي و يا بير حيصه سي (تاريخي شخصيتي اولماق شرطي ايله) دده قورقودون دا سوزلري اولاييلر، عنين زاماندا باشقا بيلگين، ياراديجي انجاق آدي- ساني قالمايان مودريك كيشيلر و قادينلارين دا سوزلري اولاييلر.

ايكينجي حيصه ايسه قورقود دده نين ايسلام ديني عنعنلري و ايسلامي شخصيتلره اولان ياخشي موناسيبتلردير. اون سوزده دده قورقودا منسوب اولان او يودلر و حكمتلي سوزلر آز- چوخ داستانلارلا اوزلاشيرلار سا دا، ايكينجي حيصه ده اولان احوال- روحيه ني داستانلاردا تاپماق مومكون دئييلدير.

اوچونجو بولوم يعني دده نين آدينا ايرلي سورولن ايجتيماعي دوشونجه لرين ايسه داستانلارلا اوزلاشماديغي بير يانا دورسون، حتا اونلارلا قارشى- قارشىبا گلمه سي ديقتي جلب اندير. همين فيكي رلر تكهجه بو يلاردا اولان فيكي رلره دئييل، حتا اون سوزون اوزونده اولان بير چوخ عيبارتلر و بولوملره ده آچيق ضديتده ديرلر.

بو حيصه ده اون سوزو يازان كاتيب اوز سوزونو اوخوجولارينا قبول انتديرمك اوچون اونلاري قورقود دده نين ديليندن سويله ميير. كاتيب قادينلارلا اولان موناسيبتيني دده نين ديليندن سويله مييرسه، اثرين داستانلاري ايله تانيش اولان اوخوجو گورور كي، اون سوزده اولان قادينلار ايله داستانلاردا اولان قادينلار تام فرقليدير. اون سوزده كي قادينلارين هاميسي كيشي نين آلي نين اسيريدير. او، ايجتيماعي، سياسي و حربي ساحلرده هر هانسي رولا ماليك دئييل. حتا ائو ايشلريني گورمكه ده بعضا عاجيز قالير. او، آريني حيات يولداشي دئييل، اونون آزادليغي آلي نين آلان و اونو هنج يئره حسابا سالمايان بير وجود كي مي گورور. نتيجه اعتيباريله او قادينلارين آزي تاپيلير كي، آرينه وفالي اولسون، اونون ائو ايشلريني گورسون، قالاني آرينين چورمگيني يئير، اونون سوزونو دئيير،

آبیرسینی آپاریر و... بویلاردا اولان قادین ایسه آرینین یولداشی، دایاگی، مصلحتچیسیدیر. او، حیات یولداشینین یئرینده اولومه گنتمگه ده حاضر اولور. یئری گلنده سیلاح گوتوروب، دویوش مئیدانیندا حاضر اولور، قوچاق و قهرمان ایگیترلر کیمی دویوشور، ووروشور، یئخیر و حتا دوشمنه اسیر اولماقدا اولان آرینی دوشمنین آلیندن قورتارا بیلیر. بئله بیر قادین هئچ قیمت ایله آرینه خیانت ائلمهیر. حتی دوشمن ده اونون ناموسونا خیانت ائلمهسین دئی، اوژ اولونون اتینی یئمگه حاضر اولور. بویلاردا قادین ایله کیشی برابر حوقوقا مالیکدیر. بوتون ساحلرده آریله چیگین-چیگینه گئدیر. قیرخ ایگیدی اولان کیشینین حیات یولداشینین دا قیرخ اینجه قیز ندیمهسی اولور. قادینین اجتماعی-سیاسی-حربی ساحلرده ایرکلیلمهسینه هئچ بیر مانعه گورونمور. بونلاردان علاوه اون سوزده مگه، ایسلام پیغمبری، اونون صحابهلری، قرآن و ایسلام دینی تمثیل ائدن بو کیمی آناملار موقدس ساییلیر، حالبوکی، داستانلاردا سو، آغاچ، قورد، آت، سیلاح، قویوز و بو کیمی شئیرله داها آرتیق حورمت بسلنیر. اون سوزده ایچکی ایچمکن، آغیر قوناقلیق مجلسلری کئچیرمکن، سوز-سو یوخدور. آنجا بویلاردا چوخ آغیر مجلسلر ایچکی ایله کئچیریلیر. بوغازی بیر قاریچ قیزلار ایچکی پایالیر، ایچکی کونولون پاسینی سلیر. ایسلام دینی عادت-عنعنهلریندن یاللیز بویلارین بعضیسینده، او دا تکجه دوشمنه غلبه چالماق ایستهدیکده، ایکی رکعت نمازدان سوز گئدیر. آیدیندیر کی، بو کیمی شئیرله ده اثر کوچورولنده، اون سوزو یازان موسلمان و شافعی مذهب کاتبین طرفیندن بویلار علاوه ائدیلمیشلر. دئمک اثر ایسلامدان چوخ-چوخ قاباقکی دورلرده یارانمیش و فورمالاشمیشدیر و ایسلامدان قاباق و یا اثری قلمه آلان کاتبین موسلمان اولدوغوندا قاباق قلمه آلینمیشدیر. آنجا اون سوزو یازان کاتب بیر مسلمان و ایسلامین دینی قانونلارینی منیمسهمیش بیر شخص اولموشدور. او، اثری کوچورمک، دیلینی اوژ زمانینا گوره چاغداشلاشدیرماقلا برابر اون سوزو ده اونا علاوه ائتمیشدیر.

اثرین کوچورولمه اولدوغو بویلاردان آنلاشیلان کیمی تاریخی سندلردن ده دویولماقدادیر. اورنک اولاراق 1988-جی ایلهده فرهاد زینالوف و صمد علیزاده طرفیندن باکیدا یاییلانان دده قورقود کیتابینین اون سوزونده بیر نچه ماراقلی جوملهیه راست گلیریک:

«... هله 14-جو عصرین اوللرینده (میلادی) 1309-جو ایلهده اصلی اوغوز اولان تاریخی ابوبکر بن عبدالله بن آیبک الدوادری میصیرده عرب دیلینده (درر التیجان آدیندا) کیچیک بیر خروئیکا (سالنامه) یازمیش و همین ائرده 6-جی عصرده ساسانی حوکمداری انوشیروانین وزیر ی بزرگمهره مخصوص، تورکجهدن پهلوی دیلینه چئوریلیمیش بیر کیتاب حاقیندا معلومات وئرمیشدیر. «اولو خان آتا بیتیکجی داستانی» آدلانان بو اثر 8-جی عصرده هارون الرشیدین واختیندا (763-809) عرب دیلینه ترجمه اولونموشدور. ابوبکر محض بو نوسخهده ایستفاده ائدمک، قدیم تورکلرین قهرمانلیق داستانلاری، اوغوزخان، سونرالار کیتاب-دده قورقودا داخل اولان تپهگوز حاقیندا ماراقلی معلوماتلار وئرمیشدیر.»

گوروروک کی، ابوبکر دوادرینین «درر التیجان» آدلی کیتابیندا «اولو خان آتا بیتیکجی» آدلی بیر کیتابدان سوز گئدیر. او همین کیتابین انوشیروان زمانیندا پهلوی دیلینه و میلادی 8-جی عصرده یعنی عباسی خلیفهسی هارون زمانیندا عرب دیلینه ترجمه اولدوغو سؤیلمیر. او یازیرکی، تورکجه اولان بو کیتابدا، تورکلرین قهرمانلیق داستانلاری، اوغوزخان و دده قورقود بویلاریندان اولان تپهگوز بویو دا وار ایدی. ابوبکر دوادری بو کیتابا بعضاً اوغوزنامه ده دئییر و یازیرکی، بو کیتابدا تورکلرین ایبتیدایی حیاتیندان، ایلک حوکمدارلاریندان دا بحث اولونور. ابوبکر دوادری بو کیتابین ایچینده اولان حکایهلرین بیر سیراسینی اوژ کیتابینا یعنی «درر التیجان» کیتابینا یازماق ایستیمیر، لاکین اونون قاباغیندا بیر مانعه واردير، او دا بو حکایهلرین ایسلام شریعتی ایله اوژلاشماسیدیر. تورکیله دده قورقود شوناس پروفیسور محرم ارگین ابوبکر دوادرینین دیلیندن بئله یازیر: «من (ابوبکر دوادری) ایستیمیرم کی، بورادا بو قومون حکایهلرینی دیگر ائدم، فقط بو خصوصدا بعضی سینی شرع-موقدس قبول ائتمز». ابوبکرین یازدیغینا گوره، بو کیتاب اوغوزلارین ایچینده الدن اله گزیر و اونلارین باشینا گلن حادثهلر و اونلارین ایلک پادشاهلاری بو کیتابدا شرح ائدیلمیشدیر.

گوروروک کی، دوادری، بو اثری یعنی «اولو خان آتا بیتیکجی» کیتابینی تورکلرین یانیندا آرتیق حورمه مالیک اولان کیتابکیمی تائیدیر، عئین حالدا یازیرکی، «شرع-موقدس بو کیتابین حکایهلرینی دیگر ائتمگه یول وئریمیر». بیزه بئله گلیر کی، بو اثرده یاللیز تپهگوز بویو دئییل، باشقا دده قورقود بویلاری دا واریدی، چونکی دده قورقود کیتابینین بویلاری ایچینده تپهگوز بویو اوسطورموی بوی اولسا دا، اوندا ائله بیر سوز و ایش یوخدور

کي، شرع- موقدس اونون دئييلمه سینه يول وئرمه سين، اما باشقا داستانلاردا شرع- موقدس ايله اوزلاشمايان قوتلار واردير و بونا گوره ده دواډاري تپه گوز بويوندان آد چکير اما باشقا بويلارين آديني دا چکمه گه اوزونه ايجازه وئرمير. بونو دا خاطر لاتماق لازيمدير کي، شرع- موقدس ايله اوزلاشمايان حنکايه و داستان شوبه سيز کي، شرع- موقدس گلمه سيندن قاباق يازيلميش و يا اثر يازان شخص هله موسلمان اولماميشدير، اوخوجولاري نين دا موسلمان اولجاغيني بيلميرميش و يا موسلمان اولموشسا دا، هله ليک ايسلام ديني قانونلاريني و موقدس شريعتيني لازيمي قدر اويرنمهميشدير. يننه ده دواډاري نين يازديغي کيمي، اثر آلن آله دولشميش و عصرلردن سونرا بير موسلمان کاتيبيبن آينه کنچميش. او، اثر ي کوچوره رک بير قدر ده ايسلام ديني قانونلار ييلا اوزلاشديرميشدير.

بيرنجي بويلا اوغلو- قيزي اولمايان آداملارلا داورانماق عنعنه سي، بويلاردا قهرمانلارين آډلاري، بويلارين چوخوندا گورونن کيمي ايجکي ايجمه گه هنج بير ياساقلغيغن اولماسي، هنج ايجيدين هنج بير دورومدا ايکي قادين ايله ائولنمه مه سي، قادينلارين سيلاح گوتوروب دويوش مئيدانلاريندا کيشيلرله چيگين- چيگينه ساواشماسينا هنج بير قوروق- قايتاغين اولماسي، قادين ايله کيشي نين بوتون ساحه لرده برابر حوقوقا مالک اولماسي، دلي دومرول بويوندا تصوير ائيدلن عزراييلين سيماسي و اولو تانري نين چنشيديلي بويوروقلاري، بوياندا دا ايسلام ديني نين هامميا و اجيب اولان اوروجلوق عنعنه سيندن و چوخ مال- داور ساخلايان آداملار و اجيب اولان زکاتيندان هنج بير سوز- ساو گنتمه مک، دستاماز آماق و ايکي رکعت نامازي يالئيز دوشمنله دويوشه کنچنده و آلاهدان کومک ايستمينه قيلماق، ها بئله آند ايجنده ايسلام دينينده موقدس سايبيلان شئير، يئرلر و شخصيتلر دييل، طبيعته اولان شئيرله آند ايجمک و چوخلو بئله- بئله نوکتلر گوستيرکي، اثرين تنظيم و تدوين اولماسي ايسلام مدنيتي نين اوغوز ائلري و تورکلر ايجينده تانينماسيندان قاباق بلکه اورتا آسيا و آذربايجاندا اوزاق بير منطقه ده باش وئرميش، لاکين سونرالار آذربايجاندا کوچورولهرک آذربايجان و آذربايجانين اولان يئرلرين آډلاريني دا بير چوخ آډلارين يئرینه کچيرميش. بويلارين بعضي حبسه لرینه بير آز ايسلام ديني بوياسي دا آرتيريلميشدير، او جومله دن آري سۇدان دستاماز آلاق ايکي رکعت ناماز قيلماق و حضرت- محمد صلوات اللهين شائينه صلوات چنويرمک کيمي ايفادلارين بعضي بويلاردا ايشلنمه سي.

<http://www.kitablar.com>

<http://www.kitablar.org/>